

ТРУДОВА ПІДГОТОВКА В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

Сергій ОШУРКО

ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНЕ МИСТЕЦТВО НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

В статті окреслено особливості методики навчання учнів декоративно-прикладного мистецтва на уроках трудового навчання в школах Західного регіону України. Зосереджено увагу на методах, які застосовувались у навчальному процесі. Наведено методику навчання учнів художнього різьблення, вишивки.

Твори декоративно-прикладного мистецтва відображають глибинний потенціал культури нації. Вони є носіями спадкових традицій і віддзеркалюють ті соціально-економічні та культурні зміни, що відображаються в житті народу в процесі його історичного розвитку.

Широкі можливості для навчання учнів декоративно-прикладного мистецтва закладено на уроках трудового навчання. Це підтверджують численні дослідження вчених педагогів. Так, А. Терещук дослідив науково-методичні основи залучення учнів загальноосвітніх шкіл до національних трудових традицій у процесі позаурочних занять народними ремеслами, зокрема, плетінням виробів із болотних рослин; В. Мусієнко – дидактичні основи організації роботи школярів з аплікації соломкою, що забезпечують прилучення учнів 5–7-х класів до культурної спадщини українського народу; Г. Мельник – процес художньо-трудової підготовки учнів профільних класів; А. Руденченко – методику навчання декоративному розпису на заняттях з художньої праці; Н. Кузан – виховання підлітків на традиціях народного декоративно-прикладного мистецтва Західної України на уроках трудового навчання та ін.

Сьогодні є актуальним питання аналізу методики навчання учнів декоративно-прикладного мистецтва періоду другої половини ХХ ст., оскільки в педагогічній та методичній літературі воно досі ґрунтовно не відображено.

Мета статті – аналіз окремих методичних аспектів навчання декоративно-прикладного мистецтва учнів основної школи в Західній Україні у другій половині ХХ ст.

Ознайомлення учнів загальноосвітніх шкіл з творами декоративно-прикладного мистецтва вирішує не лише завдання естетичного виховання, а й вносить значний вклад у формування у школярів зацікавленості, творчого ставлення до праці.

На уроках трудового навчання в другій половині ХХ ст. вчителі ознайомлювали учнів з принципами єдності естетичного й утилітарного, залежності характеру декоративного зображення від функціонального призначення виробу, від матеріалу і технології його обробки.

Заняття з елементами декоративно-прикладного мистецтва будувались на загальних дидактичних вимогах і методичних прийомах і відповідно, були ефективним засобом формування в учнів моральних якостей та художньо-естетичного смаку.

На основі узагальнень передового досвіду вчителів праці і спеціально проведених досліджень нами зроблено спробу узагальнити методи і прийоми трудового навчання і показати, коли доцільно застосовувати їх на уроках трудового навчання.

Залежно від змісту навчального матеріалу і поставлених завдань у педагогічній практиці застосовувались наступні методи навчання: усний виклад навчального матеріалу (пояснення, розповідь, бесіда), робота з книгою, письмові та графічні роботи, спостереження, демонстрації, вправи, лабораторні та практичні роботи.

Як засоби навчання використовувались наочні посібники (карти, плакати, моделі, макети, навчальні прилади), зразки робіт учнів, реальні об'єкти (предмети), технічні засоби (кінофільми, звукозаписи, магнітофон та ін.).

Для вирішення завдань політехнічного трудового навчання заняття у навчальних майстернях

організовувались так, що процес формування знань і трудових вмінь сприяв розвитку в школярів розумових і творчих здібностей, вчив їх застосовувати теоретичні знання на практиці.

Практика показала, що найбільш часто на уроках трудового навчання, зокрема і під час вивчення елементів декоративно-прикладного характеру, застосовувались наступні методи [2]:

- 1) пояснення (будови інструментів, технологічного процесу чи його частини);
- 2) демонстрація в процесі пояснення (об'єкта техніки, технологічної операції або трудової дії);
- 3) інструктаж з самостійного виконання практичних робіт;
- 4) вправи (на використання знарядь праці і виконання трудових дій);
- 5) самостійні лабораторні і практичні роботи.

В школах все більше застосовувалася художня обробка матеріалів. З кожним роком творчість учнів набувала глибшого розвитку, тож уроки трудового навчання сприяли формуванню в підлітків потреб займатися діяльністю мистецького характеру.

На початку 1970-х років, при вивченні художньої обробки матеріалів зосереджувалась неабияка увага на проектуванні виробів декоративного мистецтва. Наголошувалось, що проект, який би він вдалий не був, без втілення його в матеріал втрачає зміст і значення. Водночас зробити цікаву річ без попереднього проекту практично неможливо.

Пристаючи до проектування, учням наголошувалось на те, що знання композиційних основ проектування недостатньо. Важливо знати, які властивості має той чи інший матеріал, як він «поводить себе» в руках виконавця. Зосереджувалась увага на послідовності операцій при роботі над проектом. Тільки з урахуванням визначеного порядку виготовлення виробу можна найбільш раціонально вирішити завдання, які обов'язково присутні в кожному проекті, вибрати найбільш вдале місце для декорування, підібрати спосіб оздоблення поверхні матеріалу. Всі ці моменти мали важливе, а подекуди й головне значення в художньому оформленні виробу [6].

Як якісно новий вид проектної діяльності розглядає художню працю В. Тищенко. За його переконанням, в ній поєднуються елементи технічної і художньої творчості, трудового навчання й образотворчого мистецтва. Дослідник пропонує навчати декоративно-прикладного мистецтва за допомогою методу проектів, у зміст якого покладені три структурні складові: формування творчого задуму (мовленнєво-творчі дії); графічне зображення проектного зразка (образотворчі дії); виготовлення пошукового макета з різних матеріалів (художньо-трудова дії). На думку автора, творчі художні задуми пробуджуються пластикою матеріалу, ліній, кольорових плям тощо [7].

Методика прилучення підлітків до мистецтва через один з найпоширеніших видів української народної творчості – художнє деревообробництво – розроблена Л. Оршанським. Особливістю цієї методики є створення оптимальних умов для художньо-трудова діяльності і розвитку нахилів та інтересів дітей через визначення особистісних зацікавлень школярів і рівнів індивідуального ставлення дитини до народного мистецтва, поєднання поетичного, музичного та інших видів мистецтв з творчою художньо-трудова діяльністю школярів на позаурочних заняттях [4].

Розглянемо особливості навчання учнів загальноосвітньої школи художньому деревообробництву в досліджуваній період.

При навчанні учнів тригранно-виїмкового різьблення спочатку зосереджувалась увага на підборі інструментів, а пізніше наголошувалось на те, що орнаменти, над якими працюють учні, складаються з простих геометричних фігур: трикутників, квадратів, ромбів. Крім того, при цій техніці художньої обробки добре використовувати і м'які, і тверді породи дерев, але із слабо вираженою текстурою. При виконанні орнаменту учням наголошувалось, що найчастіше зустрічаються паралельні лінії вздовж і впоперек деревини, робився акцент на те, що глибина порізу не повинна перевищувати 1,5 мм. Роботу, як правило, учні виконували за зразком, за можливості із внесенням своїх доповнень.

Найскладнішим видом обробки деревини вважається інкрустація. При вивченні цього виду художньої обробки дерева учням пояснювалось, що основа інкрустації полягає в тому, що у поверхню оздоблюваного виробу врізають пластинки різного матеріалу. Для виконання інкрустації потрібні спеціальні інструменти: різак, стамески, долітця різних профілів, пристосований для вирізання вставок, рейсмус, свердла різних діаметрів, перо-розмітник, циркуль. Найкращим матеріалом для вказаного виду обробки є груша, бук і клен. Пластинки для інкрустації повинні бути 2–3 мм (в школі застосовують найчастіше брусочки підібраної за кольором деревини). Методика навчання учнів полягає у вивченні порядку викладання інкрустації:

- на підготовлену дошку циркулем або пером-розмітником наносять орнамент;
- прорізують прямі лінії, між якими потрібно вставити смужку іншої деревини, і вибирають деревину між прорізами на глибину 2–3 мм;
- готову смужку змащують столярним клеєм і вставляють у заготовлене гніздо;
- після шліфування поверхню покривають лаком або полірують.

Уроки обслуговуючої праці покликані не лише для ознайомлення з технологією певних галузей виробництва і сфери обслуговування, а й для підготовки дівчат до повсякденного життя. З найбільшим ефектом їх можна використати як засіб формування естетично закономірних шляхів.

Окреслимо можливості запровадження елементів дизайну до викладання обслуговуючої праці. Найбільший обсяг у трудовому навчанні другої половини ХХ ст. посідають розділи з конструювання, моделювання і пошиття одягу. Саме тому доцільно звернути увагу на форми та методи, які давали змогу, не відхиляючись від навчальної програми, не корегуючи її зміст, ввести елементи дизайну в навчально-виховний процес уроку.

Вперше до методики викладання композиції з моделювання одягу в Західному регіоні України було підсилено увагу в кінці 1950-х років, зокрема, в навчанні студентів у Львівському інституті прикладного та декоративного мистецтва, який відкрився у 1947 р. [1, 45]. Тоді було визначено, що на характер одягу впливають такі фактори: призначення одягу; силует одягу і його конструкція; пропорції одягу і його частин; колір одягу; орнаментация і аксесуари; стиль; мода; економічність.

Вже тоді стояло питання про оформлення одягу вишивкою, різноманітною фурнітурою. Зосереджувалась увага на пропорції, ритмі, кольорі.

Навчальні програми з обслуговуючої праці розширювали можливості учнів з моделювання одягу, в результаті чого зросла увага на використанні термінів і понять дизайну швейних виробів. Адже саме через термінологію можна було прийти до глибокого розуміння учнями тих художньо-конструкторських, економічних, технологічних, етнографічних закономірностей, за якими розвивається дизайн. Оскільки в школі впроваджувались різноманітні програми за видами праці, пов'язаної з народними художніми промислами, то при їх реалізації акцентування уваги на певні основні терміни та поняття дизайну не викликали сумніву, а, навпаки, забезпечували творчий підхід у навчанні школярів.

Для зручності, розглянемо таблицю 1, в якій визначено терміни й поняття до теми «Художня обробка тканини за традиціями народних художніх промислів» [5, 146].

Таблиця 1

Терміни й поняття до теми «Художня обробка тканини за традиціями народних художніх промислів»

Розділ (тема)	Термін, поняття
Поняття про види художньої обробки тканин	Художня обробка тканини, аплікація, розпис, декорування, утилітарне призначення
Художня обробка виробів з тканини вишивкою	Симетрія, асиметрія, декор, ескіз
Прикрашання виробів з тканини художніми ажурними швами	Колір, колірні поєднання, композиція, орнамент
Прикрашання виробів вишивкою (хрестом)	Стилізація, мотив; геометричні, рослинні, тваринні мотиви; ритм; технологічний процес
Вишивка гладдю	Контур, малюнок, калькування
Аплікація	Контраст; колір; тон; багатоколірність; стиль; стилізація; мотив; геометричний, рослинний тваринний мотиви
Холодний батик	Барви, фарби, барвник, колір, композиція, контур, розпис, колірна гармонія
Гарячий батик і вільний розпис тканини	Декоративність, композиція, барвник, штриховий малюнок, контраст
Художнє в'язання	Орнамент, колір, колірні поєднання

З метою ознайомлення учнів з деякими видами декоративно-прикладного мистецтва програмою «Обслуговуюча праця» дозволялася заміна окремих тем загального курсу вивченням прийомів художньої вишивки, в'язання, плетення (макrame). В деяких школах такі заняття проводились, але найчастіше вони були безсистемними.

Зважаючи на це, виникла потреба у розробці відповідних методичних рекомендацій на допомогу вчителям у проведенні такого виду занять.

Розглянемо окремі рекомендації.

На вступному занятті наголошувалось на необхідності розповісти учням, що здавна у багатьох народів вишивка тісно перепліталась з побутом, обрядами. Відповідно до місцевих умов виникали характерні візерунки, технічні прийоми, зокрема: на півдні Тернопільщини типовою була вишивка вовняними нитками із згущеними стібками, окремі елементи візерунка обводяться кольоровими нитками, завдяки чому створюється кольоровий ефект; у традиційних вишивках Прикарпаття переважали поліхромні рослинні орнаменти, виконані гладдю; на Львівщині – геометричні, вишиті набируванням, хрестиком; у гірських районах Закарпаття — зі своєрідною композиційною будовою на Івано-Франківщині; тричасні з широким центральним рядом орнаменти на Бойківщині; смугасті, подібні до тканих орнаменти тощо [8, 142].

Традиційна вишивка з успіхом застосовувалася впродовж років. Учням наголошувалось, що прийоми художньої обробки одягу нерозривно зв'язані з його кроєм, формою, призначенням. Різні види вишивки можна об'єднати у дві основні групи:

- перша – вишивка, яка виконувалась на тканині за розрахунком ниток;
- друга – вишивка за намальованим контуром.

Згодом учнів ознайомлювали з матеріалами та обладнанням (різні види тканин, голки, ножиці, нитки і т. д.). На практичних заняттях школярі засвоювали найпростіші прийоми перенесення малюнка на тканину за допомогою копірувального паперу, пізніше виконували візерунків відповідними швами. Під час виконання роботи користувалися інструкційними картками.

Для прикладу розглянемо інструкційну картку на виготовлення тамбурного шва (Рис.1) [3, 123].

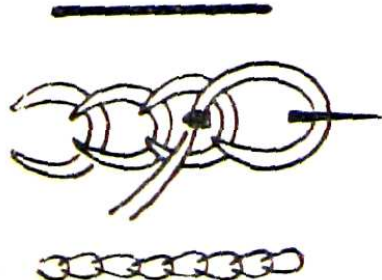
Послідовність виконання роботи	Ескіз
<p>Нанесення малюнка. Закріплення нитки. З вихідної точки голку перемістити під тканину по лінії малюнка на відстань рівну стібку; робоча нитка у вигляді петлі залишається під голкою. Виконуючи наступні стібки, голку вколювати в утворену попередніми стібками петлю.</p>	

Рис. 1. Інструкційна картка на виготовлення тамбурного шва.

Період другої половини ХХ ст. щодо організації занять декоративного-прикладного мистецтва можна охарактеризувати такими позитивними тенденціями:

- усвідомлення ролі декоративно-прикладного мистецтва щодо естетичного виховання учнів та творчого ставлення до праці;
- розробка методичних рекомендацій на допомогу вчителям;
- заняття з елементами декоративно-прикладного мистецтва будувались на загальних дидактичних вимогах і методичних прийомах;
- здійснення навчання декоративно-прикладного мистецтва за допомогою методу проектів;
- розширення можливостей учнів з моделювання одягу через доповнення до навчальних програм з обслуговуючої праці;
- усвідомлення необхідності створення оптимальних умов для художньо-трудої діяльності і розвитку нахилів та інтересів дітей через визначення особистісних зацікавлень школярів і рівнів індивідуального ставлення дитини до народного мистецтва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галкіна Н. М. Методика викладання композиції по моделюванню одягу / Н. М. Галкіна // Наукові записки Львівського державного інституту прикладного і декоративного мистецтва. – 1961. – № 1. – С. 51–55.
2. Качнев В. И. О методах трудового обучения / В. И. Качнев // Школа и производство. – 1967. – № 8. – С. 25–27.
3. Невзорова Н. К. Ознакомление учащихся 4–6 классов с работами по вышиванию / Н. К. Невзорова // Школа и производство. – 1984. – № 12. – С. 29–30.
4. Оршанський Л. В., Криванчик Р. Ф. Технологія художньої обробки деревини: Навч. посібник / Л. В. Оршанський, Р. Ф. Криванчик. – Дрогобич: Коло, 2001. – 228 с.
5. Основи дизайну на уроках обслуговуючої праці: методичні рекомендації / Укл. Т. В. Хілько. – К.: ІСДО, 1994. – 44 с.
6. Пономарьков С. И. Декоративное и оформительское искусство в школе: Учеб. пособие для студентов худож.-граф. фак. пед. ин-тов. / С. И. Пономарьков – М.: Просвещение, 1976. – 136 с.
7. Тименко В. П. Метод проектів на заняттях з художньої праці / В. П. Тименко // Початкова школа. – 2000. – № 8. – С. 23–25.
8. Тхоржевський Д. О. Українські народні ремесла / Д. О.Тхоржевський // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2000. – № 2. – С. 25–36.